

<https://jpll.ui.ac.ir/?lang=en>

Research on Mystical Literature

E-ISSN: 2476-3292

Document Type: Research Paper

Vol. 20, Issue 1, No.56, 2026, pp. 103-116

Received: 15/01/2025

Accepted: 21/12/2025

An Analysis of Attar's Translational Style in *Hilyat al-Awliya* (Case Study: Shibli)

Saba Habib Zadeh Nesami

MA, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, University of Mazandaran, Babolsar, Iran
hzhsaba7@gmail.com

Siavash HaqJoo

Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, University of Mazandaran, Babolsar, Iran
s.haghjou@umz.ac.ir

Farzad Baloo

Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, University of Mazandaran, Babolsar, Iran
f.baloo@umz.ac.ir

Abstract

Attar, as noted in the introduction of *Tazkirat al-Awliya*, does not claim originality for this work and has adopted the narratives of saints from earlier sources. In this regard, the central question of this study is: How does Attar approach the transmission of these narratives, and what methodology does he adopt as a storyteller and translator? Due to the vast number of mystics mentioned in this work, the present study focuses specifically on the narratives attributed to Shibli (Dalf ibn Jahdar). With a comparative approach and method based on library studies, the narratives of Shibli in *Tazkirat al-Awliya* and *Hilyat al-Awliya* are examined to understand how Attar conveys his intended mystical concepts. By interpreting and analyzing key phrases, themes, descriptive styles, and more, this study sheds light on how Attar has crafted and transmitted his narratives of mystical thought. The key finding of this research is that Attar, in his role as both a translator and writer, does not maintain a singular approach but rather assumes a dual function. While faithfully adhering to the source material in recounting Shibli's narratives, he simultaneously employs elements of reinterpretation, omission, and personal stylistic

* Corresponding author

Habib Zadeh Nesami, S. , HaghJou, S. and Balo, F. (2026). An Analysis of Attar's Translational Style in *Hilyat al-Awliya* (A Case Study Focusing on Shibli). *Research on Mystical Literature*, 20(1): 103-116.

2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)

10.22108/jpll.2025.144045.1887

interpretation to craft his own unique narrative style. This creative reworking serves to simplify the text, eliminate redundancies, and more effectively communicate mystical messages to a Persian-speaking audience. This reflects an interaction between Attār's commitment to the authenticity of the source material and the cultural needs of his target audience.

Keywords: Shibli, *Tazkerat al-Awliyā'*, 'Attār, *Heliyat al-Awliyā'*, Translation.

Introduction

Farid al-Din 'Attār of Nishapur, a preeminent poet and mystic of the 6th and 7th Islamic centuries (12th and 13th CE), elevated Persian mystical poetry to a sublime stage following Sanā'i, thereby laying the foundational groundwork for the works of Rumi. According to the preface of his *Mukhtār Nāma*, his established major works include the *Khosrow Nāma*, *Asrār Nāma*, *Ṭayr Nāma*, *Muṣibat Nāma*, *Jawāhir Nāma*, *Sharḥ al-Qalb*, and his *Divān* (collected poems). *The Tadhkirat al-Awliyā'* is singularly recognized as his sole prose composition.

The *Tadhkirat al-Awliyā'* was compiled through adaptation from various Sufi sources, including *Hilyat al-Awliyā'*, *Ṭabaqāt al-Ṣūfiyya*, *al-Ta'arruf li-Madhhab Ahl al-Taṣawwuf*, *Risālat al-Qushayriyya*, *al-Lum fi al-Taṣawwuf*, and *Ṣifat al-Ṣafwa*. A significant portion of the narratives in this work was derived from antecedent Arabic texts, which Attār subsequently rendered into Persian. He intentionally omitted the citation of sources and chains of transmission (*isnād*) due to the lay nature of his intended readership and the widespread fame of these narrations—a deliberate methodological choice also observed in the *Tārikh-i Balami*.

In the process of adaptation, 'Attār's personal interpretation, literary tone, and aesthetic sensibility influenced the narratives, occasionally resulting in semantic divergence from the source material. This research employs a comparative approach to examine 'Attār's methods of translational rendition and re-creation, demonstrating that he operated beyond mere translation. Through a creative methodology, he rendered mystical concepts immediate and comprehensible to his audience; however, this very creativity occasionally led to a divergence from the original intent of the source texts.

Review of Literature

A number of articles have examined and compared the narrations of certain mystics in the *Tadhkirat al-Awliyā'* with 'Attār's earlier sources, such as:

- Kuradkolayi et al. (2020) conducted a comparative study of the figure of Manṣūr Ḥallāj in *Tadhkirat al-Awliyā'* and *Kashf al-Maḥjūb* from a mystical perspective. They argue that both Hajviri, in *Kashf al-Maḥjūb*, and 'Attār of Nishapur, in *Tadhkirat al-Awliyā'*, refer to Ḥusayn Manṣūr Ḥallāj in specific sections of their works. Using a descriptive-analytical and comparative approach, the study demonstrates that Hajviri, due to his adherence to the doctrine of *ṣaḥw* (sobriety), presents a relatively reserved portrayal of Ḥallāj, affirming his piety and miraculous abilities while rejecting his doctrine of *ḥulūl*. In contrast, 'Attār, influenced by his strong mystical orientation, depicts a sanctified image of Ḥallāj and considers the disclosure of divine secrets as his sole transgression.
- Qāfilebāshi and Zibā (2008) comparatively examine selected anecdotes from *Kashf al-Maḥjūb* and *Tadhkirat al-Awliyā'*, applying Vladimir Propp's morphological framework to analyze the narrative structures of the two works. Their study highlights similarities and differences in narrative patterns and functions across the anecdotes presented in these texts.
- Dāneshvar et al. (2016) investigate the personality dimensions of Dhū al-Nūn al-Miṣri in three major *tadhkiras*: *Ṭabaqāt al-Ṣūfiyya*, *Tadhkirat al-Awliyā'*, and *Naḥḥāt al-Uns*. Through a comparative analysis of historical, descriptive, and narrative reports, the authors show that all three sources portray Dhū al-Nūn as a spiritually elevated figure inclined toward Sufi teachings. They note that Ansari, influenced by the restrictive social and ideological conditions of his time, presents Dhū al-Nūn as a mystic firmly committed to religious and legal norms. In contrast, 'Attār, drawing on miraculous elements and narrative techniques, portrays him as a struggling mystic shaped by social corruption. Jāmi, however, offers a more balanced depiction, presenting Dhū al-Nūn as a moderate Sufi whose primary mission is ethical and spiritual guidance.

To date, no independent research has specifically addressed the manner of 'Attār's translation/transmission in rendering the narratives of sheikhs and Sufis from earlier sources. The present study exclusively investigates the

personal position of ‘Aṭṭār in recounting the narratives of Shibli drawn from the *Ḥilyat al-Awliyā*’.

Methodology

Acknowledging that ‘Aṭṭār was not an innovator in the *Tadhkirat al-Awliyā*’ and that his primary role was that of a translator and interpreter of the sayings of mystics drawn from prior sources, this study adopts a qualitative and library-based methodology to comparatively examine the narratives concerning Shibli found in the *Tadhkirat al-Awliyā* and *Ḥilyat al-Awliyā*’.

The objective is to ascertain ‘Aṭṭār’s approach in his capacity as an adapter and to gauge the degree to which the authenticity and purity of the source narratives have been preserved. This will be accomplished by identifying, translating, and contrasting the common themes across the two works, followed by an analysis of the axes of convergence and divergence (potential omissions and additions by ‘Aṭṭār). This analytical approach will elucidate the extent of Abū Nu‘aym’s (the author of *Ḥilyat al-Awliyā*’) style and thought upon ‘Aṭṭār’s mode of transmission and interpretation.

Results

The narrative methods employed by ‘Aṭṭār (*Tadhkirat al-Awliyā*’) and Abū Nu‘aym (*Ḥilyat al-Awliyā*’) concerning Shibli, while influenced by a shared cultural milieu in common mystical subjects and the use of literary language, possess fundamental differences. Abū Nu‘aym maintains a text-centric approach, featuring precise citation of the *isnād* (chain of transmission), which attests to his scholarly audience. In contrast, ‘Aṭṭār adopts a dual approach; by omitting documentary details and simplifying the prose, he targets a more general audience, allowing himself greater latitude in the interpretation, allegorical reading (*ta’wil*), and re-creation of the narratives.

Statistical analysis indicates that ‘Aṭṭār faithfully transmitted only 30% of the 10 shared anecdotes of Shibli without alteration. In the remaining 70%, his approach comprised 19% allegorical reading (*ta’wil*), 23% interpretation, and 28% omission and summarization. Therefore, ‘Aṭṭār is established not merely as a translator, but as a creative artist who, through re-creation, rendered complex mystical messages accessible to a broader readership.

This research demonstrates that Attar not only prioritized the authenticity of narratives but also rendered them more accessible and focused by adapting sections of the text into the Persian language and culture through omission and creative recreation. This approach illuminates two profound aspects for the analysis of Attar’s work: 1) A commitment to conveying the mystical message through creative modification, and 2) The strengthening of the connection between Islamic mysticism and the Persian-speaking audience. Crucially, this study also provides a clear answer to long-standing philological questions: How did Attar manage to forge fresh and impactful narratives while remaining anchored to the authentic sources of mysticism? The answer lies in his strategic deployment of cultural simplification, linguistic innovation, and the judicious removal of superfluous details to emphasize the core mystical message. Consequently, this study offers a robust foundation and inspiration for future researchers in the fields of mystical translation criticism and Islamic textual studies.

نشریه علمی پژوهش‌های ادب عرفانی
 سال بیستم، شماره اول، پیاپی ۵۶، ۱۴۰۵، صص. ۱۰۳-۱۱۶
 تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۱۰/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۳۰

شیوه ترجمانی عطار از منابع متقدم (بررسی موردی: شبلی)

صبا حبیب‌زاده نسامی^{ID}، کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه مازندران، بابلسر،

ایران

hzhsaba7@gmail.com

سیاوش حق‌جو*^{ID}، دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

s.haghjou@umz.ac.ir

فرزاد بالو^{ID}، دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

f.baloo@umz.ac.ir

چکیده

بنابر گفته عطار در مقدمه تذکرة الاولیاء مبنی بر اقتباس روایات آن از آثار متقدم، هدف پژوهش حاضر بررسی نحوه مواجهه وی در نقل این روایات و رویکرد اتخاذی او در جایگاه نقل و مترجم است. با توجه به گستردگی عارفان در این اثر، حیطه پژوهش به روایات شبلی دلف بن جحدر محدود شده است. محورهای روایات شبلی در تذکرة الاولیاء و حلیة الاولیاء و طبقات الاصفیاء با رویکردی تطبیقی و روش کتابخانه‌ای بررسی شده است. در این فرایند، با تفسیر و تحلیل عبارات کلیدی، محورهای داستانی و نحوه بازنمایی صحنه‌ها، چگونگی انتقال مفاهیم عرفانی مد نظر عطار روشن است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که عطار در جایگاه مترجم و نویسنده، موضع یکسانی نداشته و نقشی دوگانه ایفا کرده است. او در نقل روایات شبلی هم به نقل دقیق از منبع وفادار بوده و هم در اقتباس روایات با استفاده از عناصری همچون تأویل، حذف و تفسیر، به بازآفرینی و اعمال سبک شخصی خود پرداخته است. این بازآفرینی با هدف ساده‌سازی، حذف زوائد و انتقال بهتر پیام عرفانی برای مخاطب فارسی‌زبان صورت گرفته است که نشان‌دهنده تعامل میان تعهد به اصالت متن و توجه به نیازهای فرهنگی مخاطب است.

واژه‌های کلیدی: شبلی، تذکرة الاولیاء، عطار، حلیة الاولیاء، طبقات الاصفیاء، ترجمه، بازآفرینی روایت.

*مسئول مکاتبات

حبیب‌زاده نسامی، صبا، حق‌جو، سیاوش و بالو، فرزاد. (۱۴۰۵). شیوه ترجمانی عطار از حلیة الاولیاء (بررسی موردی: شبلی)، پژوهش‌های ادب عرفانی، ۲۰(۱): ۱۰۳-۱۱۶.

2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

10.22108/jpll.2025.144045.1887

۱. مقدمه

فریدالدین ابو حامد محمد بن ابراهیم، مشهور به عطار نیشابوری، یکی از عرفا و شاعران برجستهٔ اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هجری است. جایگاه شعر او در ادبیات عرفانی فارسی پس از سنایی و پیش از مولانا است، که هر سه شاعر، سه گانهٔ شعر عرفانی فارسی را تشکیل می‌دهند.

آثار متعددی به عطار نسبت داده شده است، اما با استناد به مقدمهٔ *مختارنامه*، آثار مسلم وی شامل *خسروننامه*، *اسرارنامه*، *طیورنامه*، *مصیبت‌نامه*، *جواهرنامه*، *شرح‌القلب و دیوان اشعار* است. تذکرة الاولیا، تنها اثر منشور عطار، به گفتهٔ خود وی اقتباسی از منابع متأخر اوست.

به نظر می‌رسد منابعی همچون *حلیة الاولیا و طبقات الاصفیاء* ابونعیم الاصبهانی، *طبقات الصوفیه* انصاری و سلمی، *التعرف لمذهب اهل التصوف* کلابادی، *رسالهٔ قشیریه* ابوالقاسم قشیری، *اللمع فی التصوف* ابونصر سراج و *صفة الصفوة* ابن جوزی (ر.ک: احمدی، ۱۳۹۸، ص. ۱۰؛ فروزانفر، ۱۳۸۹، ص. ۷۷-۷۸) از مهم‌ترین منابع عطار در نگارش تذکرة الاولیا بوده‌اند. همچنین، برخی از روایات اصلی تذکرة الاولیا را می‌توان در متون عربی‌ای یافت که پیش از نگارش تذکرة الاولیا از فارسی به عربی ترجمه شده بودند و عطار در مواردی این ترجمه‌ها را دوباره به فارسی برگردانده و استفاده کرده است. از آنجاکه مخاطب عطار در تذکرة الاولیا مردم عامیانه بود، تأکید وی بر انتقال جوهر عرفانی روایات بود؛ از این رو، ذکر منابع و مآخذ را غیر ضروری تشخیص داد. این رویکرد شبیه کاری است که بلعمی در ترجمهٔ *تاریخ طبری* انجام داد؛ بلعمی برای تألیف کتابی برای عموم مردم، از ذکر منابع و مآخذ صرف نظر کرد؛ زیرا مردم عامیانه توجهی به منابع و مآخذ ندارند. یکی دیگر از دلایل احتمالی ذکر نشدن منابع و سلسله‌سند روایات توسط عطار، شهرت پیشین این روایات در زمان وی و قصد او برای پرهیز از اطناب بوده است.

این گمان وجود دارد که فهم، تفسیر، لحن پیام‌رسانی، واژگان جایگزین شده، سبک و ذوق شخصی عطار در نقل و اقتباس از منابع متقدم، بر اصالت روایات تأثیر گذاشته و آن را دچار لغزش یا تغییر معنا کرده باشد. بنابراین، در این مقاله تلاش شده است با رویکردی تطبیقی، روایت‌های بازآفرینی شدهٔ عطار در مقابل روایت‌های اصلی قرار گیرند تا شیوه‌های ترجمانی، خلاقیت‌ها و فنون بازآفرینی وی تحلیل شوند. بررسی انجام‌شده نشان می‌دهد که عطار فقط به ترجمهٔ نکات بسنده نکرده؛ بلکه با تأکید بر لزوم انتقال مفاهیم عرفانی، متون را به شیوه‌ای خلاقانه بازآفرینی کرده است. رویکرد عطار در این عدم وفاداری به متن منبع، از یک سو به دلیل معنادار و زنده کردن روایات برای مخاطب، تحسین برانگیز است و از سوی دیگر، این آزادی عمل می‌تواند در مواردی به تغییر معنا یا انحراف از مقصود دقیق متن اصلی منجر شود.

۱-۱. پیشینه و روش پژوهش

پژوهش‌هایی چند به بررسی تطبیقی روایات عارفان در تذکرة الاولیا و منابع متقدم عطار پرداخته‌اند، از جمله *عالی کرد کلابی و فامیلیان سورکی* (۱۳۹۹) در مقاله‌ای به بررسی این موضوع می‌پردازند که هجویری در *کشف المحجوب* و عطار نیشابوری در تذکرة الاولیا در بخشی از اثرشان به ذکر حسین منصور حلاج پرداختند. این مقاله با شیوهٔ توصیفی-تحلیلی و رویکرد تطبیقی، به بررسی چهرهٔ حلاج در این دو کتاب می‌پردازد. نتیجه نشان می‌دهد که هجویری با تأکید بر صحو، چهره‌ای با تأیید مشروط از حلاج ترسیم و تنها دینداری و کرامت او را تأیید می‌کند و حلولی بودن او را رد می‌نماید. در

مقابل، عطار به دلیل تمایل قوی به تصوف و عرفان، چهره‌ای مقدس از حلاج به نمایش می‌گذارد و تنها ایراد او را فاش کردن اسرار الهی می‌داند. **قافله‌باشی و بهروز (۱۳۸۶)** در مقاله‌ای با تطبیق برخی حکایات از دو کتاب کشف‌المحجوب و تذکرة‌الاولیا، به نقد ریخت‌شناسی حکایات براساس روش ولادیمیر پراپ پرداختند. در پژوهشی دیگر، **دانشور، تقوی و صالح‌نیا (۱۳۹۵)** نیز به بررسی تطبیقی ابعاد شخصیت ذوالنون در سه تذکرة طبقات الصوفیه، تذکرة‌الاولیا و *نفحات‌الانس* پرداختند. این مقاله با بررسی تطبیقی شخصیت ذوالنون مصری در این سه اثر، وجه اشتراک هر سه را نمایش شخصیت متعالی ذوالنون و تعالی او در جهت تعالیم تصوف می‌یابد. انصاری به دلیل اوضاع اجتماعی و جو غالب متعصب، ذوالنون را عارفی متشرع و مذهبی می‌داند؛ عطار با بهره‌گیری کرامات و عناصر داستانی و توجه به اوضاع اجتماعی فاسد زمانه خود، ذوالنون را عارفی مبارزه‌کننده معرفی می‌کند؛ و جامی بدون قضاوت شخصی، او را صوفی معتدل با رسالت هدایت به سوی مبانی اخلاقی و عارفانه نمایش می‌دهد.

با وجود پژوهش‌های متعدد در زمینه تطبیق چهره عارفان، تاکنون پژوهشی مستقل به بررسی شیوه ترجمانی و بازآفرینی عطار در نقل روایات مشایخ و متصوفه از منابع متقدم نپرداخته است. از این رو، پژوهش حاضر به صورت ویژه بر تحلیل جایگاه شخصی عطار در بیان روایات شبلی از حلیه‌الاولیا متمرکز است.

نظر به اینکه عطار در تألیف تذکرة‌الاولیا مبدع نبوده و روایات و اقوال عرفا را از منابع پیشین برگزیده است، نقش او در آفرینش این اثر عمدتاً مترجمی و مفسری است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش مطالعات کتابخانه‌ای و شیوه نظری و کیفی، به بررسی و تطبیق دقیق روایات شبلی موجود در تذکرة‌الاولیا با منابع پیشین اصلی آن، یعنی حلیه‌الاولیا می‌پردازد. هدف این تطبیق، تبیین رویکرد عطار در مقام مترجم و اقتباس‌کننده و تعیین میزان فاصله‌گذاری او از خلوص و اصالت روایات منبع است. برای ارزیابی میزان تعهد و وفاداری عطار به منبع، ابتدا روایات شبلی، که در هر دو اثر تذکرة‌الاولیا و حلیه‌الاولیا مضامین مشترکی دارند، شناسایی می‌شوند. سپس، این روایات ترجمه، مقایسه و تحلیل خواهند شد و محورهای اشتراک و افتراق آن‌ها مشخص می‌شوند تا افزوده‌ها و حذف‌های احتمالی عطار روشن شوند. در نهایت، این رویکرد تحلیلی، شیوه انتقال و تفسیر عطار از متون پیشین را واکاوی کرده و نشان می‌دهد که تا چه اندازه او تحت تأثیر سبک و اندیشه ابونعیم اصفهانی بوده است.

لازم به ذکر است که اصطلاحاتی همچون تأویل، تفسیر و بازآفرینی در این پژوهش در مفهوم عام خود و در بافت ترجمانی به کار رفته‌اند.

۲. چهارچوب نظری

برای درک عمیق‌تر رویکرد منحصر به فرد عطار، در ادامه مروری بر پیشینه‌های نظری ترجمه و چگونگی نمود این نظریات در شیوه ترجمانی او پی گرفته می‌شود.

تا پیش از قرن بیستم، رویکردهای اصلی ترجمه شامل ترجمه تحت‌اللفظی (تأکید بر معادل‌های واژگانی دقیق)، ترجمه آزاد (اولویت انتقال مفهوم با امکان تغییر محتوا) و ترجمه امین (تطبیق ساختار و واژگان متن مبدأ با زبان مقصد ضمن وفاداری به معنا) بود. از قرن بیستم، با برجسته شدن جایگاه ترجمه، نظریات منسجمی در این حوزه تدوین شدند. این نظریات، با تمرکز بر جنبه‌های مختلف فرایند ترجمه، به دسته‌بندی و تبیین روش‌های گوناگون پرداختند که در ادامه به اجمال، برخی از این روش‌ها بیان می‌شوند:

۱-۲. روش‌های صوری و پویا (براساس دیدگاه یوجین ناید^۱)

- معادل صوری: مترجم توجه هم‌زمان به فرم و محتوا، با حفظ ترتیب دستوری و علائم نگارشی متن مبدأ تا حد امکان در زبان مقصد دارد.

- معادل پویا: هدف، ایجاد همان تأثیر متن مبدأ بر خواننده زبان مقصد است و تأکید بر به‌کارگیری زبانی روان، قابل‌فهم و برگزیدن نزدیک‌ترین معادل پیام.

۲-۲. روش‌های آشکارسازی و پنهان‌سازی ترجمه (براساس دیدگاه جولیان هاوس^۲)

- روش پنهان: هدف، ارائه متنی است که در زبان مقصد اصیل و تألیفی به نظر برسد. این روش مناسب متونی است که نقشی مستقل در زبان مبدأ ندارند.

- روش آشکار: این روش برای ترجمه متونی به کار می‌رود که به فرهنگ و زبان مبدأ وابسته‌اند و دارای نقشی مستقل هستند. به گونه‌ای که ترجمه‌بودن متن محسوس است و مترجم موظف است بر وفاداری به کلمات و ساختارهای مبدأ بدون تغییرات فرهنگی پافشاری کند.

۳-۲. روش‌های ارتباطی و معنایی (براساس دیدگاه پیتر نیومارک^۳)

- روش ارتباطی: اولویت با برقراری ارتباط مؤثر با مخاطب زبان مقصد است، مترجم دارای آزادی عمل در تفسیر و بازنویسی برای وضوح و پذیرش بیشتر و گاهی حتی ارتقا متن اصلی است.

- روش معنایی: تمرکز این روش بر حفظ دقیق معنا و سبک نویسنده مبدأ، با پذیرش پیچیدگی‌ها و ابهامات احتمالی است و دارای وفاداری بالا به متن اصلی.

۴-۲. روش‌های سه‌گانه ترجمه (براساس دیدگاه یوهان ولفگانگ فون گوته^۴)

گوته سه نوع ترجمه را براساس میزان فاصله گرفتن از متن مبدأ و زبان مترجم تعریف کرد:

- نوع اول: بازگرداندن متن مبدأ در قالب مفاهیم آشنای زبان مترجم.
- نوع دوم: بومی‌سازی معانی و عناصر بیگانه زبان مبدأ در زبان مقصد.
- نوع سوم: خلق متنی مستقل که با متن اصلی همانندی محض دارد، با فاصله گرفتن از ویژگی‌های زبانی و ملی مبدأ (فریدزاده، ۱۳۹۸).

۵-۲. روش‌های تأویل دستوری و فنی (براساس دیدگاه شلایر ماخر^۵)

- تأویل دستوری: فهم هر لحظه از گفتار از طریق شناخت نسبت آن با ساختار زبان، این رویکرد به توصیف گزاره‌ها و درک جایگاه واژگان در جمله می‌پردازد.

1. Eugene Nida

2. Julian House

3. Peter Newmark

4. Johann Wolfgang von Goethe

5. Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher

- تأویل روان‌شناسیک یا فنی: فهم معنای هر گزاره با در نظر گرفتن عناصر ذهنی و روانی، که به معنای عمیق‌تر و نیت نویسنده نظر دارد (احمدی، ۱۳۷۰، ص. ۵۲۵).

۶.۲. روش‌های آشنایی‌زدایی و بومی‌سازی (براساس دیدگاه ونوتی^۱)

- روش آشنایی‌زدایی: در این روش، ویژگی‌های زبان مبدأ، حتی با نقض قراردادهای زبانی مقصد، ایجاد شوک فرهنگی و محسوس گشتن ترجمه، به زبان مقصد ورود می‌یابد.

- روش بومی‌سازی: هدف، تبدیل متنی سهل‌الترجمه با دخل و تصرف، مطابق با سلیقه خوانندگان زبان مقصد است (خزاعی فر، ۱۳۸۴).

به‌طور کلی، باتوجه‌به منابع مختلفی که عطار در نقل روایات شبلی از آن‌ها بهره جسته است، نمی‌توان شیوه روایت‌پردازی وی را صرفاً در ذیل یک نظریه ترجمه‌ای خاص قرار داد. عطار در جایگاه یک انسان خلاق و مترجمی که به نیازهای فرهنگی مخاطبان تسلط دارد، از روش‌های مختلفی برای ترجمه استفاده کرده است. از این رو، می‌توان ترجمه‌های او را برآیندی از نظریه‌های بازآفرینی خلاق، تفسیر معنایی، ارتباطی و حفظ امانت‌داری در مورد خاص دانست.

لازم به ذکر است که هدف از این تحلیل، محدود کردن شیوه عطار به یک نظریه مشخص یا ترسیم وی به‌عنوان کسی که آگاهانه به جمع‌آوری نظریه‌های مختلف ترجمه پرداخته، نیست؛ زیرا نظریه‌ها ابزاری برای توصیف و تحلیل شیوه‌های عملی هستند. در حقیقت، در شیوه عطار و در رفتار عملی او در ترجمه، ویژگی‌های مختلفی مشاهده می‌شود که بعدها در قالب رویکردهای گوناگون ترجمه تبیین شده‌اند. این رویکرد گوناگون و ترکیبی در شیوه ترجمانی عطار، نمایان‌گر تسلط او بر جنبه‌های مختلف زبان، روایات و اقتضات فرهنگی است. تحلیل روایات با استفاده از چهارچوب نظری دوگانه وفاداری و خلاقیت در ترجمه‌های عرفانی، به فهم چگونگی معادل‌سازی پیام‌های عرفانی در زبان و فرهنگی دیگر کمک می‌کند. عطار در این سبک تلفیقی از وفاداری به متن اصلی و بازآفرینی خلاقانه، هم به حفظ مفاهیم اصلی توجه کرده است و هم با بهره‌گیری از ذوق ادبی و شخصیت عرفانی خود، متون را متناسب با درک و نیازهای زمانه‌اش تغییر داده است. بررسی روایات عطار، الگوی مشخصی از حذف، تلخیص، بسط و تأویل‌های او را نشان می‌دهد که هدفش ارائه متن روان‌تر، قابل‌درک‌تر و تأثیرگذارتر بر مخاطبان است. این پژوهش، گامی علمی در مسیر تعریف نظام دسته‌بندی‌شده رویکردهای ترجمانی در متون عرفانی محسوب می‌شود.

۳. بحث و بررسی

۳-۱. نقل و تطبیق روایات شبلی در تذکرة‌الاولیا و حلیة‌الاولیا

۳-۱-۱. روایات امانت‌دارانه: در روایات امانت‌دارانه، رویکرد عطار بیشتر با ترجمه تحت‌اللفظی مطابقت دارد؛ اما حتی در این روایات امانت‌دارانه نیز، عطار کاملاً به ترجمه تحت‌اللفظی پایبند نبوده و حذف سلسله سند روایت نشان از این عدم پایبندی است.

¹. Lawrence Venuti

۳-۱-۱-۱. در بیان حجاب

ابونعیم اصبهانی در جلد دهم حلیه‌الاولیا^۲ قولی از شبلی را این گونه روایت کرده است: «سَمِعْتُ عُمَرَ الْبَنَاءَ الْمُرَوِّقَ الْبُعْدَادِيَّ، بِمَكَّةَ يَقُولُ: سَمِعْتُ الشَّيْبَلِيَّ، يَقُولُ: «لَيْسَ مَنْ احْتَجَبَ بِالْخَلْقِ عَنِ الْحَقِّ، كَمَنْ احْتَجَبَ بِالْحَقِّ عَنِ الْخَلْقِ وَلَيْسَ مَنْ جَذَبَتْهُ أَنْوَارُ قُدْسِهِ إِلَىٰ أُنْسِهِ كَمَنْ جَذَبَتْهُ أَنْوَارُ رَحْمَتِهِ إِلَىٰ مَغْفِرَتِهِ» (اصبهانی، ۱۹۷۴م، ج. ۱۰/۳۶۷).

عطار مشابه روایت ابونعیم را به این صورت در تذکرة‌الاولیا نقل کرده است:

«وگفت: آن که محجوب شود به خلق از حق نبود چنان که محجوب شود به حق از خلق، و نبود آن کسی که انوار قدسی او را در ربوده باشد چون کسی که او را انوار رحمت و مغفرت در ربوده باشد» (عطار، ۱۴۰۱، ص. ۶۸۶).

تها تفاوت محورهای روایت نقل شده توسط عطار با منبع، در عدم ذکر سلسله‌سند روایت است که علت آن نیز پیش‌تر در مقدمه ذکر شد. در سایر محورها، تغییر عمده‌ای توسط عطار بر روایت اعمال نشده است.

۳-۱-۱-۲. قول شبلی در ذکر صاحب همت و اراده

ابونعیم قولی از شبلی را در حلیه‌الاولیا^۳ این گونه نگاشته است:

«سَمِعْتُ أَبَا بَكْرٍ مُحَمَّدَ بْنَ أَحْمَدَ بْنَ يَعْقُوبَ الْوَرَّاقَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا بَكْرٍ الشَّيْبَلِيَّ، يَقُولُ: صَاحِبُ الْهِمَّةِ لَا يَشْتَغِلُ بِشَيْءٍ وَصَاحِبُ الْإِرَادَةِ يَشْتَغِلُ بِشَيْءٍ» (اصبهانی، ۱۹۷۴م، ج. ۱۰/۳۶۹).

عطار روایت ابونعیم را به این صورت آورده است: «وگفت: همت خداوند راست و آنچه دون آن است همت نیست. وگفت: صاحب همت به هیچ مشغول نشود و صاحب ارادت مشغول شود» (عطار، ۱۴۰۱، ص. ۶۸۴).

روایت یادشده را عطار با رویکردی امانت‌دارانه در تذکرة‌الاولیا نقل کرده است و با در نظر نگرفتن حذف سلسله‌سند روایت توسط او، ظهور سبک شخصی وی در روایت دیده نمی‌شود.

۳-۱-۱-۳. در بیان زهد

ابونعیم^۴ قولی از شبلی را به این صورت روایت کرده است: «سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ الرَّازِيَّ، بِنَيْسَابُورَ يَقُولُ: سَمِعْتُ الشَّيْبَلِيَّ وَسُئِلَ عَنِ الزُّهْدِ، فَقَالَ: تَحْوِيلُ الْقَلْبِ مِنَ الْأَشْيَاءِ إِلَىٰ رَبِّ الْأَشْيَاءِ» (اصبهانی، ۱۹۷۴م، ج. ۱۰/۳۷۰).

عطار در تذکرة‌الاولیا این قول نقل شده را بدون ذکر سلسله‌سند روایت به این صورت آورده است: «همچنین از زهد پرسیدند. گفت: دل بر گرداندن است به خالق اشیا [از اشیا]» (عطار، ۱۴۰۱، ص. ۶۸۳).

در این روایت نیز رویکرد عطار در نقل روایت کاملاً امانت‌دارانه است. به جز حذف سلسله‌سند روایت، وی ترجمه‌ای دقیق و متناسب با متن مبدأ ارائه داده است.

۳-۱-۲. روایات خلاقانه: روایات خلاقانه عطار در واقع ترجمه‌های امینی هستند که با چاشنی خلاقیت، تفسیر، حذف و بسط همراه شده‌اند. عطار در این ترجمه‌ها، هم به امانت در انتقال معنا وفادار است و هم با خلاقیت خود، روایت را برای مخاطب فارسی‌زبان جذاب‌تر و فهم‌پذیرتر می‌سازد. با این حال، هدف اصلی او همواره انتقال صحیح و دقیق پیام اصلی روایت است. این ویژگی، ترجمه او را بیشتر به سمت ترجمه امین سوق می‌دهد تا ترجمه آزاد.

۳-۱-۲-۱. دیدار شبلی با جنید

ابونعیم اصبهانی^۵ با سلسله‌سندی بسیط چنین روایتی را از شبلی نقل کرده است که:

«سَمِعْتُ أَبَا نَصْرَ النَّيْسَابُورِيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا زُرْعَةَ الطَّبْرِيَّ، يَحْكِي عَنْ خَيْرِ النَّسَاجِ قَالَ: كُنَّا فِي الْمَسْجِدِ فَجَاءَنَا الشَّبْلِيُّ وَهُوَ سَكْرَانٌ فَنَظَرْنَا وَكَلَّمْنَا فَأَنهَجَمَ عَلَى الْجُنَيْدِ فِي بَيْتِهِ وَهُوَ جَالِسٌ مَعَ امْرَأَتِهِ مَكْشُوفَةَ الرَّأْسِ فَهَمَّتْ أَنْ تُعْطِيَ رَأْسَهَا فَقَالَ لَهَا الْجُنَيْدُ: لَا عَلَيْكَ لَيْسَ هُوَ هُنَاكَ، قَالَ: فَصَفَّقَ عَلَى رَأْسِ الْجُنَيْدِ، وَأَنشَأَ يَقُولُ:

عَوَّدُونِي الْوِصَالَ وَالْوِصَالَ عَذَبٌ... وَرَمَوْنِي بِالصَّدِّ وَالصَّدُّ صَعْبٌ
رَعَمُوا حِينَ عَابُوا أَنْ جُرْمِي فَرَطُ حُبِّي لَهُمْ وَمَا ذَاكَ ذَنْبٌ
لَا وَحَسَنُ الْخُضُوعِ عِنْدَ التَّلَاقِي مَا جَزَى مَنْ يُحِبُّ إِلَّا بِحُبِّ

تَمَّ وَلَّى الشَّبْلِيُّ فَضْرَبَ الْجُنَيْدُ رِجْلَيْهِ وَقَالَ: هُوَ ذَاكَ وَحَرَ مَعْشِيًا عَلَيْهِ» (اصبهانی ۱۹۷۴م، ج. ۱۰/۳۶۷).

عطار روایتی منقبض، اما مشابه روایت ابونعیم را در تذکرة الاولیا نقل کرده است: «یک روز هم در آن مستی در آمد. زن جنید سر شانه می کرد. خواست که برود. جنید گفت: سر مپوشان و مرو که مستان این طایفه را از دوزخ خبر نبود. پس شبلی سخن می گفت تا گریستن برو افتاد. جنید زن را گفت اکنون برخیزد که او را با او دادند که گریستن پدید آمد» (عطار، ۱۴۰۱، ص. ۶۸۶).

جدول ۱. تطبیق روایت دیدار شبلی با جنید

تغییرات	اضافات	محدوفات
۱. اصبهانی: وَهُوَ جَالِسٌ مَعَ امْرَأَتِهِ مَكْشُوفَةَ الرَّأْسِ عطار: زن جنید سر شانه می کرد. ۲. اصبهانی: فَهَمَّتْ أَنْ تُعْطِيَ رَأْسَهَا عطار: خواست که برود. ۳. اصبهانی: لَا عَلَيْكَ لَيْسَ هُوَ هُنَاكَ عطار: جنید گفت: سر مپوشان و مرو که مستان این طایفه را از دوزخ خبر نبود.	۱. جنید زن را گفت اکنون برخیزد که او را با او دادند که گریستن پدید آمد.	۱. كُنَّا فِي الْمَسْجِدِ فَجَاءَنَا الشَّبْلِيُّ ۲. وَكَلَّمْنَا فَأَنهَجَمَ عَلَى الْجُنَيْدِ فِي بَيْتِهِ ۳. وَهُوَ جَالِسٌ مَعَ امْرَأَتِهِ ۴. قَالَ: فَصَفَّقَ عَلَى رَأْسِ الْجُنَيْدِ، وَأَنشَأَ يَقُولُ: عَوَّدُونِي الْوِصَالَ وَالْوِصَالَ عَذَبٌ وَرَمَوْنِي بِالصَّدِّ وَالصَّدُّ صَعْبٌ رَعَمُوا حِينَ عَابُوا أَنْ جُرْمِي فَرَطُ حُبِّي لَهُمْ وَمَا ذَاكَ ذَنْبٌ لَا وَحَسَنُ الْخُضُوعِ عِنْدَ التَّلَاقِي مَا جَزَى مَنْ يُحِبُّ إِلَّا بِحُبِّ تَمَّ وَلَّى الشَّبْلِيُّ فَضْرَبَ الْجُنَيْدُ رِجْلَيْهِ وَقَالَ: هُوَ ذَاكَ وَحَرَ مَعْشِيًا عَلَيْهِ

عطار با خلاصه کردن و بازآفرینی خلاقانه روایت، ساختار روایت را تغییر داده و عناصری را برای افزایش تأثیر و ارتباط با مخاطب فارسی‌زبان اضافه کرده است، که این رویکرد با نظریه هاوس قابل تطبیق است.

۳-۱-۲-۲. در بیان توحید

ابونعیم در حلیة الاولیا^۶ اقوالی را از شبلی این گونه نقل کرده است:

«سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ أَحْمَدَ بْنَ يَعْقُوبَ الْوَرَّاقَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ الشَّبْلِيَّ، يَقُولُ: " لَيْسَ لِلْمُرِيدِ فِتْرَةٌ وَلَا لِلْعَارِفِ مَعْرِفَةٌ وَلَا

لِلْمَعْرِفَةِ عِلَاقَةٌ وَكَأَنَّ لِلْمُحِبِّ سَكُونٌ وَكَأَنَّ لِلصَّادِقِ دَعْوَى وَكَأَنَّ لِلْخَائِفِ قَرَارٌ وَكَأَنَّ لِلْخَلْقِ مِنَ اللَّهِ فِرَارٌ قَالَ: وَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: اللَّحْظَةُ كُفْرٌ وَالْخَطَرَةُ شِرْكٌ، وَالْإِشَارَةُ مَكْرٌ، وَاللَّحْظَةُ حِرْمَانٌ وَالْخَطَرَةُ خُدْلَانٌ، وَالْإِشَارَةُ هُجْرَانٌ» (اصبهانی، ۱۹۷۴م، ج. ۱۰/۳۶۸).

مشابه اقوالی که ابونعیم از شبلی نقل کرده است را عطار در تذکرة الاولیا این گونه نگاشته است: «و گفت: لحظه حرمان است و خطره خذلان و اشارت هجران و کرامت عذر خداست مانع از خدای در نزدیک خدای و این جمله مکرست، فلا یأمن مکر الله الا القوم الخاسرون (اعراف/۹۹)» (عطار، ۱۴۰۱، ص. ۶۸۶).

۲. جدول تطبیق روایت در بیان توحید

تغییرات	اضافات	محدوفات
_____	۱. کرامت عذر خداست مانع از خدای در نزدیک خدای و این جمله مکرست فلا یأمن مکر الله الا القوم الخاسرون (اعراف/۹۹)	_____

عطار با حذف سلسله‌سند و افزودن جمله تفسیرکننده به بسط و توضیح مفهوم پرداخته است. این رویکرد با ترجمه تفسیری و ارتباطی (نیومارک) مطابقت دارد، جایی که مترجم به تفسیر و شفاف‌سازی مفاهیم می‌پردازد و تمرکز بر انتقال پیام به مخاطب به شیوه‌ای شفاف و روان است.

۳-۲-۱-۳. قول شبلی از همت

ابونعیم در حلیة الاولیا^۷ از شبلی این سخن را نقل کرده است که:
 «قَالَ: وَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: مَا مَيَّرْتُمُوهُ بِأَوْهَامِكُمْ وَأَذْرَكْتُمُوهُ بِعُقُولِكُمْ فِي أْتَمِّ مَعَانِيكُمْ فَهُوَ مَرْدُودٌ إِلَيْكُمْ مُحَدَّثٌ مَصْنُوعٌ» (اصبهانی، ۱۹۷۴م، ج. ۱۰/۳۶۹).

عطار این نقل ابونعیم را این گونه بیان کرده است: «و هر چه تمیز کند به وهم و آن را ادراک کند به عقل اندر تمام تر معنی‌ها که آن‌همه به شما داده است و بر شما زده است محدث و مصنوع است چون شما» (عطار، ۱۴۰۱، ص. ۶۸۴).

۳. جدول تطبیق روایت قول شبلی از همت

تغییرات	اضافات	محدوفات
۱. اصبهانی: أَوْهَامِكُمْ عطار: وهم	۱. چون شما.	_____

عطار با اضافه کردن «چون شما»، روایت را برای درک مخاطب ساده‌تر کرده است. این نمونه منطبق بر نظریه ترجمه ارتباطی نیومارک است که در آن مفهوم به صورت شفاف و بدون پیچیدگی‌های زبانی انتقال می‌یابد.

۳-۲-۱-۴. در بیان احوال عارف

ابونعیم^۸ با ذکر سلسله‌سند، سخنی از شبلی را این گونه روایت کرده است: «سَمِعْتُ أَبَا نَصْرِ النَّيْسَابُورِيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ مُحَمَّدِ الْخَطِيبِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ الشَّيْبَلِيَّ، يَقُولُ: مَنْ اطَّلَعَ عَلَى دَرَّةٍ مِنْ عِلْمِ التَّوْحِيدِ حَمَلَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِينَ عَلَى شَعْرَةٍ مِنْ جَفْنِ عَيْنِيهِ» (اصبهانی، ۱۹۷۴م، ج. ۱۰/۳۷۰).

این روایت را عطار به این صورت نقل کرده است: «از او سؤال کردند که عارف کیست؟ گفت: آن که تاب پشه‌ای نیارد. وقتی دیگر همان سؤال کردند. گفت: عارف آن است که هفت آسمان و زمین را به یک موی مژه بردارد. گفت: یا شیخ وقتی چنین گفتی و اکنون چنین می‌گویی. گفت: آنگاه ما ما بودیم، اکنون ما اوست» (عطار، ۱۴۰۱، ص. ۶۸۳).

۴. جدول تطبیق روایت بیان احوال عارف

محدوفات	اضافات	تغییرات
	<p>۱. از او سؤال کردند که عارف کیست؟</p> <p>۲. گفت: آن که تاب پشه‌ای نیارد. وقتی دیگر همان سؤال کردند.</p> <p>۳. گفت: یا شیخ وقتی چنین گفتی و اکنون چنین می‌گویی. گفت: آنگاه ما ما بودیم، اکنون ما اوست.</p> <p>۴. هفت (آسمان)</p>	<p>۱. اصبهانی: مَنْ اَطَّلَعَ عَلَى ذَرَّةٍ مِنْ عِلْمِ التَّوْحِيدِ عَطَار: عارف</p>

عطار در این روایت، استعاره‌ای متفاوت به کار برده و روایت را بازآفرینی کرده است. با اینکه او تصویر جدیدی خلق کرده؛ مفهوم اصلی را نیز حفظ کرده است. رویکرد او را می‌توان منطبق بر ترجمه با غلبه عنصر بومی‌سازی دانست.

۳-۲-۵. احوال شبلی در لحظه مرگ

ابونعیم اصبهانی^۹ روایتی از الزام رعایت آداب شریعت توسط شبلی در ساعات قبل وفاتش را به این صورت نقل کرده است: «أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ فِي كِتَابِهِ وَحَدَّثَنِي عَنْهُ مُحَمَّدُ بْنُ إِبرَاهِيمَ قَالَ: حَضَرْتُ وَفَاةَ الشَّيْبِيِّ فَأَمْسَكَ لِسَانَهُ وَعَرَقَ جَبِينَهُ فَأَشَارَ إِلَى وُضُوءِ الصَّلَاةِ فَوَضَّأَتْهُ وَتَسَيْتُ التَّخْلِيلَ تَخْلِيلَ لِحْيَتِهِ فَقَبَضَ عَلَى يَدَيَّ وَأَدْخَلَ أَصَابِعِي فِي لِحْيَتِهِ يُخَلِّلُهَا فَبَكَيْتُ وَقُلْتُ: أَيُّ شَيْءٍ يَنْهَيْهَا أَنْ يُقَالَ لِرَجُلٍ لَمْ يَذْهَبْ عَلَيْهِ تَخْلِيلُ لِحْيَتِهِ فِي الْوُضُوءِ عِنْدَ نَزْوَعِ رُوحِهِ وَإِمْسَاكِ لِسَانِهِ وَعَرَقِ جَبِينِهِ؟» (اصبهانی، ۱۹۷۴م. ج. ۳۷۱/۱۰).

عطار مشابه درون‌مایه روایت ابونعیم را این‌گونه نقل کرده است: «پس گفت: مرا طهارت دهید. طهارت دادندش خلال محاسن نکردند. با یاد ایشان داد» (عطار، ۱۴۰۱، ص. ۶۸۸).

۵. جدول تطبیق روایت احوال شبلی در لحظه مرگ

محدوفات	اضافات	تغییرات
<p>۱. حَضَرْتُ وَفَاةَ الشَّيْبِيِّ فَأَمْسَكَ لِسَانَهُ وَعَرَقَ جَبِينَهُ وَقُلْتُ: أَيُّ شَيْءٍ يَنْهَيْهَا أَنْ يُقَالَ لِرَجُلٍ لَمْ يَذْهَبْ عَلَيْهِ تَخْلِيلُ لِحْيَتِهِ فِي الْوُضُوءِ عِنْدَ نَزْوَعِ رُوحِهِ فَأَمْسَاكِ لِسَانَهُ وَعَرَقِ جَبِينَهُ؟</p>		<p>۱. اصبهانی: فَأَشَارَ إِلَى وُضُوءِ الصَّلَاةِ فَوَضَّأَتْهُ عَطَار: پس گفت: مرا طهارت دهید</p> <p>۲. اصبهانی: فَوَضَّأَتْهُ وَتَسَيْتُ التَّخْلِيلَ تَخْلِيلَ لِحْيَتِهِ طهارت دادندش خلال محاسن نکردند.</p> <p>۳. اصبهانی: فَقَبَضَ عَلَى يَدَيَّ وَأَدْخَلَ أَصَابِعِي فِي لِحْيَتِهِ يُخَلِّلُهَا عَطَار: با یاد ایشان داد.</p>

عطار بسیاری از جزئیات روایت را حذف کرده و بر انتقال پیام اصلی (اهمیت طهارت حتی در لحظه مرگ) تمرکز کرده است. این رویکرد را می‌توان مصداقی از ترجمه ارتباطی دانست که هدف آن رساندن پیام به ساده‌ترین شکل ممکن به مخاطب است.

۳-۱-۲. در بیان روی برگردانی از دنیا

ابونعیم^۱ روایت کرده است: «سَمِعْتُ مَنْصُورَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ مَنْصُورِ بْنِ نَصْرِ، يَقُولُ: جَاءَ ذَاتَ يَوْمٍ الشَّيْبِيُّ إِلَى أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُجَاهِدٍ وَكَانَ فِي مَسْجِدِهِ غَائِبًا فَسَأَلَ عَنْهُ فَقِيلَ لَهُ: هُوَ عِنْدَ عَلِيِّ بْنِ عِيسَى فَقَصَّدَ دَارَ عَلِيٍّ فَاسْتَأْذَنَ فَقِيلَ أَبُو بَكْرٍ الشَّيْبِيُّ يَسْتَأْذِنُكَ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ بْنُ مُجَاهِدٍ لِعَلِيِّ بْنِ عِيسَى: الْيَوْمَ أُرِيكَ مِنَ الشَّيْبِيِّ عَجَبًا، فَلَمَّا دَخَلَ وَقَعَدَ قَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ بْنُ مُجَاهِدٍ: يَا أَبَا بَكْرٍ، أُخْبِرْتُ أَنَّكَ تَحْرِقُ الثِّيَابَ وَالْخُبْزَ وَالْأَطْعِمَةَ وَمَا يَنْتَفِعُ بِهِ النَّاسُ مِنْ مَنَافِعِهِمْ وَمَصَالِحِهِمْ، أَيْنَ هَذَا مِنَ الْعِلْمِ وَالشَّرْعِ؟ فَقَالَ لَهُ: " قَوْلُ اللَّهِ: { فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ } [ص/۳۳]، أَيْنَ هَذَا مِنَ الْعِلْمِ؟ فَسَكَتَ أَبُو بَكْرٍ بْنُ مُجَاهِدٍ وَقَالَ لِعَلِيِّ: كَأَنِّي لَمْ أَقْرَأَهَا قَطُّ وَبَلَّغَنِي عَنْ غَيْرِهِ أَنَّهُمْ غَائِبُونَ فِي مِثْلِهِ فَلَمَّا هَذِهِ الْآيَةُ: { إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ } [الأنبياء/۹۸]، وَتَلَا: { إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ } [الزخرف/۲۶]، هَذِهِ الْأَطْعِمَةُ وَهَذِهِ الشَّهَوَاتُ حَقِيقَةُ الْخَلْقِ وَمَعْبُودُهُمْ أَبرَاءٌ مِنْهُمْ وَأَحْرَقَهُ » (اصبهانی، ۱۹۷۴م، ج. ۱۰/۳۷۳).

روایت ابونعیم را عطار با تفاوتی بسیار، به این صورت نقل کرده است: «از او می‌آید که وقتی چنان گرم شد که پیراهن خود بر آتش نهاد و می‌سوخت. او را گفتند: این باری به علم نمی‌کنی. مال ضایع همی‌کنی. گفت: نه فتوی قرآن است «انکم و ما تعبدون من دون الله حصب جهنم» (الانبياء/۹۸) خداوند می‌گوید: هر چه تو بدان نگری تو را به آن چیز به آتش بسوزم به هم. دلم بدین پیراهن بیرون نگریست. غیرتی در ما بجنید. دریغ آمدم که دل بیرون او به چیزی مشغول شود» (عطار، ۱۴۰۱، ص. ۶۷۳).

۶. جدول تطبیق روایت در بیان روی برگردانی از دنیا

تغییرات	اضافات	محدوفات
<p>۱. اصبهانی: قَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ بْنُ مُجَاهِدٍ: يَا أَبَا بَكْرٍ، أُخْبِرْتُ أَنَّكَ تَحْرِقُ الثِّيَابَ وَالْخُبْزَ وَالْأَطْعِمَةَ وَمَا يَنْتَفِعُ بِهِ النَّاسُ مِنْ مَنَافِعِهِمْ وَمَصَالِحِهِمْ، أَيْنَ هَذَا مِنَ الْعِلْمِ وَالشَّرْعِ؟</p> <p>عطار: از او می‌آید که وقتی چنان گرم شد که پیراهن خود بر آتش نهاد و می‌سوخت. او را گفتند: این باری به علم نمی‌کنی. مال ضایع همی‌کنی.</p>	<p>۱. خداوند می‌گوید: هر چه تو بدان نگری تو را به آن چیز به آتش بسوزم به هم. دلم بدین پیراهن بیرون نگریست. غیرتی در ما بجنید. دریغ آمدم که دل بیرون او به چیزی مشغول شود.</p>	<p>۱: سَمِعْتُ مَنْصُورَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ مَنْصُورِ بْنِ نَصْرِ، يَقُولُ: جَاءَ ذَاتَ يَوْمٍ الشَّيْبِيُّ إِلَى أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُجَاهِدٍ وَكَانَ فِي مَسْجِدِهِ غَائِبًا فَسَأَلَ عَنْهُ فَقِيلَ لَهُ: هُوَ عِنْدَ عَلِيِّ بْنِ عِيسَى فَقَصَّدَ دَارَ عَلِيٍّ فَاسْتَأْذَنَ فَقِيلَ أَبُو بَكْرٍ الشَّيْبِيُّ يَسْتَأْذِنُكَ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ بْنُ مُجَاهِدٍ لِعَلِيِّ بْنِ عِيسَى: الْيَوْمَ أُرِيكَ مِنَ الشَّيْبِيِّ عَجَبًا، فَلَمَّا دَخَلَ وَقَعَدَ قَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ بْنُ مُجَاهِدٍ: يَا أَبَا بَكْرٍ، أُخْبِرْتُ أَنَّكَ تَحْرِقُ الثِّيَابَ وَالْخُبْزَ وَالْأَطْعِمَةَ وَمَا يَنْتَفِعُ بِهِ النَّاسُ مِنْ مَنَافِعِهِمْ وَمَصَالِحِهِمْ، أَيْنَ هَذَا مِنَ الْعِلْمِ وَالشَّرْعِ؟ فَقَالَ لَهُ: " قَوْلُ اللَّهِ: { فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ } [ص/۳۳]، أَيْنَ هَذَا مِنَ الْعِلْمِ؟ فَسَكَتَ أَبُو بَكْرٍ بْنُ مُجَاهِدٍ وَقَالَ لِعَلِيِّ: كَأَنِّي لَمْ أَقْرَأَهَا قَطُّ وَبَلَّغَنِي عَنْ غَيْرِهِ أَنَّهُمْ غَائِبُونَ فِي مِثْلِهِ فَلَمَّا هَذِهِ الْآيَةُ: { إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ } [الأنبياء/۹۸]، وَتَلَا: { إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ } [الزخرف/۲۶]، هَذِهِ الْأَطْعِمَةُ وَهَذِهِ الشَّهَوَاتُ حَقِيقَةُ الْخَلْقِ وَمَعْبُودُهُمْ أَبرَاءٌ مِنْهُمْ وَأَحْرَقَهُ</p>

حذف جزئیات غیرضروری و استفاده از زبان و بیان معمول در جامعه فارسی‌زبان، به این هدف دست یافته و رویکرد وی در ترجمه روایت مذکور بیشتر شبیه به ترجمه ارتباطی است.

۳-۱-۲-۷. در بیان توحید

ابونعیم اصبهانی در حلیه الاولیا^{۱۱} چنین قولی را از شبلی نقل کرده است: «فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا أَبَا بَكْرٍ، أَخْبِرْنِي عَنْ تَوْحِيدِ مَجْرَدٍ يَلْسَانَ حَقِّ مُفْرَدٍ، فَقَالَ: وَيَحْكُ مَنْ أَجَابَ عَنِ التَّوْحِيدِ بِالْعِبَارَةِ فَهُوَ مُلْحَدٌ وَمَنْ أَشَارَ إِلَيْهِ فَهُوَ تَنَوِيٌّ وَمَنْ أَوْمَأَ إِلَيْهِ فَهُوَ عَابِدٌ وَتَنْ وَمَنْ نَطَقَ فِيهِ فَهُوَ غَافِلٌ وَمَنْ سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ جَاهِلٌ وَمَنْ أَرَى أَنَّهُ عَتِيدٌ فَهُوَ بَعِيدٌ وَمَنْ تَوَاجَدَ فَهُوَ فَاقِدٌ» (اصبهانی، ۱۹۷۴م، ج. ۱۰/۳۷۴).

عطار روایت ابونعیم را این‌گونه نقل کرده است: «گفتند: ما را خبر گویی از توحید مجرد بر زلفان حق مفرد. گفت: و یحک هر که از توحید خبر دهد به عبارت ملحد بود و هر که اشارت کند بدو تنوی، و هر که از او خشنود بود جاهل بود و هر که پندارد که بدو رسید بی حاصل بود و هر که اشارت کند که نزدیک است دور بود و هر که از خویشتن وجد نماید او گم کرده است و هر چه تمیز کند به وهم و آن را ادراک کند به عقل اندر تمام تر معنی‌ها که آن‌همه به شما داده است و بر شما زده است محدث و مصنوع است چون شما» (عطار، ۱۴۰۱، ص. ۶۸۱).

۷. جدول تطبیق روایت در بیان توحید

تغییرات	اضافات	محدوفات
	۱. و هر که از او خشنود بود جاهل بود و هر که پندارد که بدو رسید بی حاصل بود. ۲. و هر چه تمیز کند به وهم و آن را ادراک کند به عقل اندر تمام تر معنی‌ها که آن‌همه به شما داده است و بر شما زده است محدث و مصنوع است چون شما.	۱. يَا أَبَا بَكْرٍ ۲. وَمَنْ أَوْمَأَ إِلَيْهِ فَهُوَ عَابِدٌ وَتَنْ وَمَنْ نَطَقَ فِيهِ فَهُوَ غَافِلٌ وَمَنْ سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ جَاهِلٌ

عطار در این روایت نسبتاً به متن اصلی وفادار مانده، اما ساختار جمله را کمی تغییر داده است تا برای مخاطب فارسی‌زبان روان‌تر شود. می‌توان این ترجمه را نوعی ترجمه معنایی دانست که در آن هدف اصلی انتقال دقیق معنای متن اصلی است، ضمن اینکه به روانی زبان مقصد نیز توجه می‌شود.

۴. نتیجه‌گیری

شیوه عطار و ابونعیم در نقل روایات و بیان مفاهیم عرفانی، هر دو تحت تأثیر زمینه‌های فرهنگی و ادبی زمان خود قرار دارند. در ادامه، به بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو نویسنده پرداخته می‌شود:

۴-۱. شباهت‌ها:

- موضوعات مشترک: هر دو نویسنده به بررسی زندگی و افکار عرفا و صوفیان پرداخته‌اند و روایات مربوط به آن‌ها را نقل می‌کنند. هر دو به شخصیت‌هایی مانند شبلی توجه خاص دارند و تلاش می‌کنند ابعاد مختلف زندگی و تجربیات عرفانی او را به تصویر بکشند.
- زبان ادبی و عرفانی: عطار و ابونعیم، هر دو از زبانی ادبی و شاعرانه برای بیان مضامین عرفانی استفاده می‌کنند. این زبان غنی به آن‌ها امکان می‌دهد معانی نهفته و عمیق عرفانی را به شیوه‌ای هنری و الهام‌بخش منتقل کنند.
- تأکید بر معرفت عرفانی: در آثار هر دو نویسنده، مفاهیم عرفانی جایگاه مرکزی دارند. تلاش هر دو معطوف به آن است که خوانندگان را با لطایف عرفانی و آموزه‌های اخلاقی آشنا کنند.

۲-۴. تفاوت‌ها:

۱. رویکرد در نقل روایات: عطار در تذکرة الاولیا از رویکردی دو گانه بهره می‌برد. او در برخی موارد به نقل کلمه به کلمه و وفادار به متن می‌پردازد؛ در حالی که در بخش‌های دیگر، دست به تأویل، تفسیر و حتی بازآفرینی خلاقانه متون خود می‌زند. ابونعیم اما بیشتر به متن محوری و نقل مستقیم و بدون تغییر پایبند است.

۲. ساختار نثر و حذف جزئیات: عطار بسیاری از جزئیات غیر ضروری مانند سلسله‌سند و منابع دقیق روایات را حذف می‌کند تا نثر روایات برای مخاطب ساده‌تر و روان‌تر باشد. در مقابل، ابونعیم در جایگاه نویسنده‌ای حدیث‌محور، به گزارش دقیق جزئیات، از جمله ذکر سلسله‌سند کامل، اهمیت می‌دهد.

۳. توجه به مخاطب: نگرش عطار به مخاطب عام‌تر است و از لحاظ روانی و محتوایی، نثر خود را ساده کرده است. ابونعیم، مخاطب کتاب خود، یعنی حلیة الاولیا، را بیشتر عالمان و اندیشمندان می‌داند و بنابراین، رویکردی دقیق‌تر و علمی‌تر دارد.

۴. ارزش‌گذاری بر استقلال سبکی: عطار نگاهی آزادتر و خلاقانه به منابع خود دارد. او بسیاری از روایات را با استفاده از سبک شعری و آموزه‌های عرفانی خود بازآفرینی کرده است و بر مفاهیمی مانند عشق عرفانی، اهمیت بیشتری قائل است که این موارد در روش ابونعیم کمتر به چشم می‌خورد.

به‌طور کلی، از میان حکایات شبلی که در تذکرة الاولیا آمده است، عطار ده حکایت را از حلیة الاولیا ترجمه و اقتباس کرده است. در فرایند ترجمه و اقتباس این حکایات، تنها سه حکایت از نفوذ سبک شخصی مترجم در امان بوده و در باقی حکایات، عطار در جایگاه مترجم از تفسیر و ذوق شخصی خود در فرایند ترجمه بهره برده و روایات را از خلوص و اصالت دور کرده است.

به زبان آماری عطار تنها ۳۰٪ از روایات شبلی برگرفته از حلیة الاولیا را بدون دخل و تصرفی در متن منبع، در تذکرة الاولیا نقل کرده است و رویکرد وی در ۱۹٪ از روایات شبلی برگرفته از حلیة الاولیا تأویل، در ۲۳٪ از روایات، تفسیر و ۲۸٪ حذف و تلخیص محورها بوده است. بنابراین، عطار صرفاً یک مترجم و نقل‌کننده روایات نبوده، بلکه هنرمند و نویسنده‌ی خلاقانه‌ی بوده که به بازآفرینی روایات شبلی از حلیة الاولیا پرداخته است. وی توانسته است با بهره‌گیری از تعبیرات زبانی و ترتیب‌بندی‌های ساده‌تر، پیام‌های پیچیده عرفانی را برای طیف گسترده‌تری از مخاطبان روشن کند. این امر، تحلیل نقش انتقال مفهوم عرفانی را در سطحی کاربردی‌تر به نمایش می‌گذارد.

این پژوهش نشان می‌دهد که عطار هم به اصالت روایت‌ها اهمیت داده و هم با حذف و بازآفرینی بخش‌هایی از متن، روایاتی ساده‌تر و متمرکزتر را با زبان و فرهنگ فارسی سازگار کرده است. این رویکرد، دو جنبه تأمل‌برانگیز را در تحلیل آثار عطار آشکار می‌سازد:

۱. تعهد به انتقال پیام عرفانی با تغییرات خلاقانه؛

۲. تقویت رابطه بین عرفان اسلامی و مخاطبان فارسی‌زبان.

باین حال، این پژوهش همچنین پاسخی واضح به پرسش‌های مطرح‌شده در متن‌شناسی داده است: عطار چگونه توانسته است بدون گسستن از سرچشمه‌های اصیل عرفان، روایت‌هایی تازه و تأثیرگذار خلق کند؟ پاسخ این است: او با استفاده از ساده‌سازی فرهنگی، نوآوری زبانی و حذف جزئیات زوائد، بر انتقال پیام عرفانی تمرکز کرده است. بدین ترتیب، این پژوهش می‌تواند الهام‌بخش پژوهشگران آینده در حوزه نقد ترجمه‌های عرفانی و متن‌شناسی اسلامی باشد.

پی‌نوشت‌ها:

۱. ابونعیم احمدبن عبدالله بن اسحاق بن موسی بن مهران مهران‌الاصبهانی در سال ۳۳۶ به دنیا آمد. مهران، جد چهارم وی از موالی معاویه بود و در این سلسله نخستین کسی است که مسلمان شده بود. ابونعیم ایرانی بود و بیشتر عمر خود را در اصفهان گذراند و برای کسب علم سفرهایی به نیشابور، بغداد، بصره و... داشت و از استادان بزرگی همچون جرجانی و ابوبکر مقال و... کسب علم کرد. او صوفی‌ای اشعری‌مذهب و شافعی بود و یکی از پرکارترین نویسندگان عصر خود به شمار می‌رفت. تاریخ‌های متعددی از وفات او ثبت شده است که مشهورترین آن سال ۴۳۰ در روز ۲۰ ماه محرم است. از او آثاری همچون حلیة الاولیا و طبقات‌الاصفیا، حلیة‌الابرار، معرفة

- الصحابه، الرياضه، الادب، الفتن، اخبار اصفهان و... برجای مانده است.
۲. از عمر مزوق بغدادی در مکه شنیدم که می‌گفت: شنیدم از شبلی که می‌گوید: آن کسی که به سبب خلق از خدا در حجاب شده، نیست مانند کسی که به سبب حق از خلق در حجاب شده و کسی که انوار قدس خداوند او را به انس با خودش جذب کرده، نیست مانند کسی که انوار رحمت خدا او را به مغفرت خدا جذب کرده است.
۳. صاحب همت به چیزی نمی‌پردازد و صاحب اراده به چیزی می‌پردازد.
۴. از شبلی شنیدم در حالی که از او درباره زهد پرسیدند، گفت: حال قلب را از اشیا گردانیدن به رب اشیا.
۵. از ابونصر نیشابوری شنیدم که می‌گفت: شنیدم از ابازرع طبری در حالی که حکایت می‌کرد از خیر نساچ که گفت: در مسجد بودیم، شبلی نزد ما آمد در حالی که مست بود، به ما نگرست در حالی که با ما سخن نمی‌گفت. ناگهان هجوم برد به جنید در خانه‌اش، در حالی که او نشسته بود به همراه بانوی خودش و بانو سر برهنه بود. آن بانو کوشید که سر خود را بپوشاند. جنید به او گفت: لازم نیست این کار را انجام بدهی او اینجا نیست. شبلی با سیلی بر سر جنید زد در حالی که این شعرها را می‌خواند:
- مرا به وصال عادت دادند و وصال شیرین بود و مرا راندند و این دوری دشوار بود.
- چنین انگاشتند، آنگاه که با من عتاب می‌کردند، که گناه من عشق بیرون از اندازه من بدانان است؛ حال آنکه این گناهی نیست و نه نیک فروتنی، هنگام دیدار. سزای آن که دوست می‌دارد جز دوست داشتن نیست.
- آنگاه شبلی باز گشت. جنید به پاهای خودش زد و گفت او این چنین است و بعد بیهوش شد.
۶. از محمد بن احمد بن یعقوب وراق شنیدم که می‌گوید: چشم برهم‌زدن یا غافل شدن کفر است و اینکه اجازه دهی چیزی در قلب تو خطور کند شرک است و اشاره مکر است و چشم بر گردان سالک محروم شدن است و اشاره هجران است.
۷. و گفت: هر چه با وهم‌های خود آن را تشخیص دادید و با عقل‌هایتان آن را دریافتید در کامل‌ترین معانی خود باز هم آن به خودتان برمی‌گردد و ساخته شده است.
۸. کسی که آگاه شود به ذره‌ای از علم توحید آسمان‌ها و زمین را حمل کرده بر یک موی مژه خود.
۹. هنگام مرگ شبلی من حاضر بودم و زبانش گرفته بود و پیشانی‌اش عرق کرده بود، به من اشاره کرد که برای نماز وضو بگیرد. او را وضو دادم و رسانیدن آب به بن موهای ریش را فراموش کردم. دست‌های مرا گرفت و انگشتانم را درون ریشش فرو برد، در حالی که آن را تخلیل می‌کرد. گریه کردم و گفتم: چه می‌شود گفت در مورد مردی که موقع جان‌کندن و زبان‌بستن و عرق جبین ریختن، تخلیل ریش خود در وضو را فراموش نکرده است.
۱۰. یک روز شبلی آمد نزد ابوبکر مجاهد در حالی که ابوبکر مجاهد در مسجد خود نبود. پرسید که: او کجاست؟ شبلی را گفتند که او نزد علی بن عیسی است. شبلی آهنگ خانه علی را کرد. اجازه گرفت. گفتند: ابوبکر شبلی از تو اجازه می‌خواهد. مجاهد به عیسی گفت: امروز نشان می‌دهم به تو از شبلی امری شگفت را. وقتی وارد شد و نشست. مجاهد به شبلی گفت: یا ابوبکر به من خبر دادند که تو نان و لباس و غذاها را و آنچه که مردم از آن‌ها بهره می‌برند را می‌سوزانی. این کجای علم و شرع آمده است؟ شبلی او را گفت سخن خدا که: سلیمان پشت گردن اسب‌ها را مسح می‌کند، این چه ربطی به علم دارد؟ ابن مجاهد ساکت شد و به علی گفت: انگار که من تا به حال این آیه را نخوانده بودم و از غیر این ابن مجاهد هم به من رسیده این خبر که شبلی را مورد عتاب قرار دادند در امری مانند این. و شبلی این آیه را خواند: شما و آنچه غیر خدا می‌پرستید هیزم جهنم‌اید و تلاوت کرد من بیزارم از آنچه شما می‌پرستید. این غذاها و آرزوها و امیال حقیقت مردم است و معبود آنهاست. من بیزارم از آنها و می‌سوزانمشان.
۱۱. مردی به او گفت: ای ابابکر خبر بده به من از توحیدی خالص با زبان حقی که این زبان هم از هر چیز اضافی خالی باشد. گفت: وای بر تو. کسی که درباره توحید پاسخی بدهد به عبارت او ملحد است و کسی که اشاره کند ثنوی است و کسی که به آن ایما کند بت پرست است و کسی که درباره آن سخن بگوید غافل است و کسی که درباره آن سکوت کند او نادان است. و کسی که بدان نشان داده شود که توحید در دسترس است او از توحید دور است و کسی که گمان می‌کند یافته است او از دست داده است.

منابع

قرآن کریم

- احمدی، بابک (۱۳۹۸). چهار گزارش از تذکرة الاولیا عطار (ج. ۸). نشر مرکز.
- احمدی، بابک (۱۳۷۰). ساختار و تأویل متن (ج. ۲: شالوده‌شکنی و هرمنوتیک). نشر مرکز.
- اصبهانی، ابونعیم (۱۹۷۴م). حلیة الاولیا و طبقات الاصفیا (ج. ۱۰). السعادة.
- خزاعی فر، علی (۱۳۸۴). نظریة ترجمه، دیروز و امروز. نامه فرهنگستان، ۴(۲۸)، ۶۹-۷۹.
- <https://www.sid.ir/paper/87898/fa>
- دانشور، حکیمه، تقوی، محمد، و صالحی‌نیا، مریم (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی ابعاد شخصیت ذوالنون در سه تذکرة طبقات الصوفیه، تذکرة الاولیا و نوحات الانس. دوفصلنامه علمی-پژوهشی ادبیات عرفانی دانشگاه الزهراء، ۸(۱۵)، ۹۳-۱۲۴.
- <https://doi.org/10.22051/jml.2017.16215.1373>
- عالی کردکلائی، حمید، و فامیلیان سورکی، حسین (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی چهره منصور حلاج در تذکرة الاولیا و کشف‌المحجوب از منظر عرفانی. فصلنامه علمی عرفان اسلامی، ۱۶(۶۳)، ۱۰۱-۱۱۶.
- <https://www.sid.ir/paper/375631/fa>
- عطار، فریدالدین (۱۴۰۱). تذکرة الاولیا (ج. ۱؛ محمدرضا شفیعی کدکنی، مصصح؛ ج. ۸). سخن.
- فروزانفر، بدیع‌الزمان (۱۳۸۹). شرح احوال و نقد و تحلیل آثار شیخ فریدالدین محمد عطار نیشابوری. زوار
- فریدزاده، رائد (۱۳۹۸). بررسی نظریة ترجمه یوهان ولفگانگ فون گوته در «یادداشت‌ها و مقالات برای فهم بهتر دیوان شرقی-غربی». پژوهش‌های زبان‌شناختی در زبان‌های خارجی، ۹(۱)، ۱۹۱-۱۷۷.
- <https://doi.org/10.22059/jflr.2019.248707.443>
- قافله‌باشی، اسماعیل، و بهروز، زیبا (۱۳۸۶). نقد ریخت‌شناختی حکایت‌های کشف‌المحجوب و تذکرة الاولیا. فصلنامه پژوهش‌های ادبی، ۵(۱۸)، ۱۱۷-۱۴۰.
- https://lire.modares.ac.ir/article_23580.html

References

Holy Quran

- Aali Kurdkalaei, H., & Familian Souraki, H. (2020). A comparative analysis of al-Hallaj's portrait in Tazkirat al-Awliya and Kashf ul Mahjoob from point view of mysticism. *Religion & Mysticism*, 16(63), 101-106.
- <https://www.sid.ir/paper/375631/en> [In Persian]
- Ahmadī, B. (2019). *Four Essays on Attar's Tazkirat ol-Awliya*. Markaz. [In Persian]
- Ahmadī, B. (1991). *Structure and Interpretation of Text (Vol. 2: Deconstruction and Hermeneutics)*. Markaz. [In Persian]
- Al-Iṣbahānī, A. N. (1974). *Heliyat ol-Awliyā' wa Ṭabaqāt ol-Aṣfiā'* [The Adornment of the Saints and the Classes of the Pure Ones] (vol 10). al-Sa'āda. [In Arabic]
- Aṭṭār, F. D. (2022). *Tazkerat ol-Awliā'* [Memorial of the Saints] (Vol. 1; M. R. Šafī'ī Kadkanī, Ed.; 8th ed.). Sokhan. [In Persian]
- Daneshvar, H., Taghavi, M., & Salehinia, M. (2016). Comparative Study of Dhul-Nun's Personality Dimensions in Three Tazkirats (Tabaqat-al-Sufia, Tazkirat al-Awliya, and Nafahat al-Uns). *Mystical Literature*, 8(15), 93-124. <https://doi.org/10.22051/jml.2017.16215.1373> [In Persian]
- Farīdzādeh, R. (2019). A study on the translation theory of Johann Wolfgang von Goethe in his *Noten und Abhandlungen zum besseren Verständnis des Divans*. *Ornal of Foreign Language Research*, 9(1), 177-191. <https://doi.org/10.22059/jflr.2019.248707.443> [In Persian]
- Forūzanfar, B. Z. (2010). *Biography, Critique, and Analysis of the Works of Sheikh Farid al-Din Mohammad Attar Neyshaburi*. Zavvār. [In Persian]
- Khazā'ī-far (2005). Theory of Translation, The Past and The Present. *Nāme-ye Farhangestān*, 28(4/7), 69-79. <https://www.sid.ir/paper/87898/fa> [In Persian]
- QafeleBashi, E., & Behruz, Z. (2008). Morphological Criticism of âKashf-ol-Mahjoobâ and âTazkerat-ol-Ouliyaâ Tales. *Literary Research*, 5(18), 117-140.
- https://lire.modares.ac.ir/article_23580.html?lang=en [In Persian]